

¡BOMBA!

En relación hubo enroque,
de dosis bajan niveles;
tras sus crueles aranceles,
¿gritarán “¡saquen el toque!”

K'uintsil

Jueves 15 de mayo de 2025

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 10 · NÚMERO 2477 · www.lajornadamaya.mx

Máasewal balts'ame' bej ti'al u k'éexel u tuukul yéetel u piixan kaaj

Daniel López / p 19
Oochel Rodrigo Díaz

María Alicia Martínez Medrano (1937-2018), juntúul máax tu k'ubaj u yóol ti' máasewal balts'am ku beeta'al tu noj lu'umil Méxicoe', maanal 50 ja'abo'ob tu péektsiltaj balts'am ti' kúuchilo'ob tu'ux ma' suuk u yila'ali'.

Leti'e' tu na'ataj balts'ame', jump'éeel ba'ax je'el u yáantaj ti'al u k'éexel ba'al, ts'o'okole' tu béeykunsaj u biinsik ti' kaajo'ob tu'ux mix juntéen k'ujsa'an ka'ach balts'am, yéetel le béeychaj u k'éexel ba'al ichil le kaajo'.

Tu múul káajsaj yéetel Cristina Payán u múuch'il Laboratorio de Teatro Campesino e Indígena

(LTCI), tu ja'abil 1983 yéetel Cristina Payán, te'elo' láayli' kuxa'an meyaj tu péektsiltaj ti'al u k'ujsa'al balts'am tu'ux mina'an.

Ti' balts'amo'ob ku beeta'ale' -ich máasewal t'aan, ti' jáalik jump'éeel wiits', ti' jump'éeel ribereñail kaaj-tu beetaj k'aatchi'ob, tu k'a'ajsaj ba'alo'ob yéetel tu je'ek'abtaj joolnaj ti'al u tukulta'al uláak' ba'alo'ob ka'alikil u ye'esa'al ti' balts'am.

U yáax jaatsil meyaj, ts'iibta'ab Oxolotán, Tabasco, chúumuk xya'axche'ob yéetel chak lu'um. Ti' j-e'esa'ab u balts'amil Bodas de sangre, ts'iibta'an tumen Federico García Lorca.

Te'el balts'amo' táakpaj kolnáalo'ob kaambanajo'ob yéetel jóok'o'ob te'el kaajo', tu chiikbesaj uláak' jump'éeel paakat: ts'imino'obe' ku k'aatalo'ob te'el escenariio', ku yu'uba'al u juum río, yéetel wiinik k'iilkanabja'ano'obe', óoli' beey ik'il t'aan ku yu'uba'ale'.

Máaxo'ob ku cha'ane' ku yok'olo'ob. Lorca le ku cha'antalo', ba'ale' Tabasco. Ka'ap'éeel k'a'anan ba'alo'ob núupij, tu k'a'ajsaj Delia Rendón, máax kaambanaj te'elo', x-actriz yéetel u yéet meyaj Martínez Medrano, máax p'aatal tu táan le múuch' meyaj.

Balts'am e'esa'ab te'el k'iino'obe' ma' chéen lelo', u chiiklul ti' ba'ax ku taal u k'iin. Yáax juntéen uúchik in wu'uyik u ts'iib Lorca, ts'imin ku yawat, kaaj u p'ilmaj u yich, tu'ux tin kanaj balts'ame' k'a'anan te'el kaajo'obo', tu ya'alaj Rendón.

Ba'ax u k'aato'obe': ma' chéen u biinsa'al balts'am ti' máasewal kaajo'obe', u tuukulile' ka beeta'ak balts'am yéetel kaaj. Ma' chéen ti'al u yantal máaxo'ob beetiki', tumen u tuukulile' ka béeyak u liik'sa'al u t'aan kaaj, tu'ux ka táakbesa'ak u tuukul, u t'aan yéetel u k'aajla'ayil kaaj.